

УДК 371.48

DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-2-15-21

Булавенко С. Д.

кандидат педагогічних наук, докторант Інституту проблем виховання НАПН України,
bulavenko17@gmail.com

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ УЧНІВ: СТРУКТУРА, КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ

У статті аналізуються погляди на визначення соціальної активності особистості з точки зору філософії, соціології, психології та педагогіки. Розкривається сутність феномену соціальної активності учнів закладів загальної середньої освіти як складного особистісного утворення, яке визначається й регулюється комплексом установок, уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в соціальній сфері суспільства й пов'язані з діяльністю в соціумі та дозволяють їм успішно адаптуватися і здійснювати його перетворення, рівень сформованості яких визначає самоактуалізацію та соціальну поведінку підростаючого покоління з метою самореалізації.

Автор докладно аналізує структуру соціальної активності учнів. Виділяє емоційно-мотиваційний, екзистенціально-ціннісний, когнітивний, рефлексивний та операційно-діяльнісний компоненти. Усі компоненти соціальної активності учнів знаходяться в тісному взаємозв'язку один з одним, регулюючи, доповнюючи, розширюючи, наповнюючи значенням один одного. Також акцентується увага на тому, що судження про рівень сформованості соціальної активності учнів має ґрунтуватися на інформації про ступінь сформованості її структурних компонентів, отриманої за допомогою конкретних критеріїв і показників. Тож у статті автор обґрунтовує критерії, показники та рівні сформованості соціальної активності учнів. Визначено, що екзистенціально-мотиваційному компоненту відповідає критерій "спрямованість на інтереси і потреби суспільства", емоційно-аксіологічному – "вираженість відношень до соціальних цінностей та емоційних переживань", когнітивному – "соціальна пильність", рефлексивному – "співпричетна автономність", а операційно-діяльнісному – "наднормативна соціально значуща діяльність і поведінка". Зазначає, що виділені критерії та їх показники відображають найважливіші характеристики соціальної активності особистості учня й дозволяють визначити рівень її сформованості.

Ключові слова: соціальна активність учнів, структура соціальної активності, компоненти соціальної активності, критерії, показники, рівні.

Постановка проблеми. Соціальна активність є показником соціалізації людини і виступає умовою розвитку суспільства [3]. В умовах соціальної нестабільності важко переоцінити необхідність розкриття джерел оновлення суспільства, де молоде покоління і його соціальний розвиток представляються чи не ключовими факторами, здатними привести до змін, спрямованим на прогресивне оновлення суспільства. Найважливішими з таких джерел є соціальне виховання учнів, формування їх соціальної активності.

Про недостатньо розвинену соціальну активність сучасної молоді говорить статистика соціального дослідження, проведеного у 2017 році [4]. За результатами досліджень цінностей сучасної молоді України, у ціннісних пріоритетах молодих українців спостерігається комбінування постматеріалістичних цінностей, орієнтованих на самореалізацію і соціальний престиж, та матеріальних цінностей з орієнтацією на прагматичність.

За цієї ситуації сьогодні особливого значення набуває проблема соціального виховання підростаючого покоління, зокрема формування соціальної активності особистості, про що зазначається у законах України "Про охорону дитинства", "Про

освіту", Концепції "Нова українська школа" і Державному освітньому стандарті початкової загальної освіти, Державній цільовій соціальній програмі "Молодь України" на 2016–2020 роки, Конвенції про права дитини.

На жаль, як показує практика, у багатьох школах виховання здебільшого формалізоване. Це призводить до різкого падіння рівня вихованості та зростання бездуховності, соціального егоїзму дітей. Фактично формується покоління зі споживацьким відношенням до життя. У той же час молодь прагне компенсувати дефіцит спілкування, відсутність умов для самореалізації в неофіційних структурах, у віртуальному просторі, у самодіяльних об'єднаннях, чого, на жаль, вона не змогла отримати в школі. Тож актуальною для закладів загальної середньої освіти на сьогодні є вирішення проблеми формування соціальної активності дитини.

А для того, щоб визначити ефективність процесу формування соціальної активності учнів закладів загальної середньої освіти, потрібно мати уявлення про необхідний рівень її сформованості. Вчителі закладів загальної освіти однією з проблем формування соціальної активності називають саме відсутність чітко розробленої системи оцінки сформованості соціальної активності учнів.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукової літератури дозволяє встановити безліч трактувань соціальної активності та її діагностики. Таке різноманіття пояснюється складністю, багатоплановістю проблеми і специфічністю підходів до неї: педагогічного, психологічного, філософського, соціального тощо. Значний внесок у дослідження феномену соціальної активності, його структури та загальних закономірностей зробили вчені І. Д. Бех, Т. І. Богданова, Ю. Ф. Бухалов, Б. З. Вульф, О. В. Зосимовський, В. З. Коган, Т. С. Лапіна, В. Г. Мордкович, Т. М. Мальковська, О. О. Якуба та ін. Такі вчені як К. О. Абульханова-Славська, Т. О. Ільїна, Л. А. Ліферов, Т. Н. Мальковська, М. А. Румянцева вивчали компоненти соціальної активності. Проблеми формування соціальної активності особистості у своїх працях також висвітлювали С. В. Абрамова, О. В. Варецька, В. П. Вдовиченко, Л. В. Канішевська, Л. В. Корінна, В. А. Ксюковський, О. М. Любарська, Л. В. Манчуленко, Л. М. Назаренко, В. Г. Панок, Ю. А. Привалов, Н. Є. Ситнікова та ін.

Педагогічний аспект формування соціальної активності особистості відображено у працях сучасних українських науковців О. В. Безпалько, І. Д. Бега, І. І. Гавриш, Л. В. Канішевської, М. В. Уйсімбаєвої та ін.

Проте питанню чіткої системи оцінювання сформованості соціальної активності учнів закладів загальної середньої освіти приділялося дуже мало уваги. Ця проблема залишається недостатньо висвітленою у наукових працях.

Метою статті є визначити та проаналізувати сутність соціальної активності, її структуру, критерії та показники сформованості.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, що питанню формування соціальної активності особистості приділяється досить багато уваги. Проте на сьогодні немає єдиного визначення соціальної активності.

У сучасному філософському розумінні соціальна активність є вищою формою активності. Її основними ознаками є: наявність чітко вираженого моменту творчості; приналежність до суто людської сфери; практична відсутність просторових часових меж, тобто необмеженість у своїх формах, які в сукупності складають культуру [1].

З позиції соціологічного знання соціально активною людиною може бути, яка перебуває в тісному зв'язку з суспільством, пізнаючи закони його розвитку, засвоюючи накопичені до неї й при ній багатства матеріальної та духовної культури, норми політичного та морального життя й реалізуючи свої потреби та інтереси, цінності тільки з його (суспільства) допомогою [5].

У психології соціальна активність характеризується як стан, тобто якість, яка базується на потребах й інтересах особистості, існує як внутрішня готовність до дії, а також як відносини – енергійної самодіяльності, спрямованої на перетворення різних сфер діяльності й самих суб'єктів [7].

Соціальна активність у педагогіці співвідноситься з поняттям "суспільна активність". У сучасній педагогічній науці під соціальною активністю розуміють діяльне ставлення людини до життя суспільства, в якому вона виступає як ініціативний носій і провідник або руйнівник норм, принципів і ідеалів цього суспільства або певного класу; складна морально-вольова якість особистості [2]. Стосовно до учнів вона передбачає

виховання у них організаторських умінь й інтересу до громадської роботи, відповідальності при виконанні громадських доручень, ініціативності в поєднанні з наполегливістю; вимогливість до себе й готовність допомогти іншим при виконанні громадських завдань [6].

Таким чином, проведений аналіз дозволяє нам визначити такі сутнісні риси соціальної активності особистості: динамічна характеристика (внутрішньої і зовнішньої) соціальної поведінки особистості, вищою формою якої є суспільно значуща діяльність [4].

Різне розуміння соціальної активності, а також наявність близьких термінів (соціальна, політична, громадська, громадянська активність) ускладнює зіставлення результатів різних досліджень, розуміння того, який рівень соціальної активності вважати нормативним, які якості особистості є її предикторами, як оцінити її ефективність тощо.

Проведений аналіз дозволяє нам дати своє визначення соціальної активності учнів. Отже, соціальна активність учнів закладів загальної середньої освіти – це складне особистісне утворення, яке визначається і регулюється комплексом установок, уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в соціальній сфері суспільства й пов'язані з діяльністю в соціумі та дозволяють їм успішно адаптуватися і здійснювати його перетворення, рівень сформованості яких визначає самоактуалізацію та соціальну поведінку підростаючого покоління з метою самореалізації.

Структуру соціальної активності відобразили у вигляді схеми (рис. 1).

Рис. 1. Структура соціальної активності учнів ЗЗСО

Як видно з малюнка, феномен соціальної активності має досить складну будову. Варто зазначити, що всі компоненти схеми знаходяться в тісному взаємозв'язку один з одним, регулюючи, доповнюючи, розширюючи, наповнюючи значенням один одного. Кожен з елементів має своє наповнення.

Так, наприклад, повна реалізація когнітивного компонента, який включає в себе соціальне мислення та соціальні знання, неможлива без участі екзистенціально-мотиваційного.

Емоційно-аксіологічний відображає систему відносин особистості до суспільства, до друзів і близьких, до інших людей та до себе як до суб'єкта соціуму, а також відповідає за системі цінностей особистості. Своєю чергою, цінності визначають спрямованість особистості до того чи іншого виду соціальної активності.

Екзистенціально-мотиваційний (від лат. *existentia* – існування та від лат. *movere* – спонукання до дії) елемент характеризується сукупністю смисложиттєвих орієнтирів та системою мотивів. Орієнтири дозволяють нам отримати інформацію про психологічну, емоційну та духовну ситуації, в якій перебуває людина, про труднощі з якими їй доводиться стикатися, а мотив спонукає бути корисною для суспільства, групи людей або конкретного індивіда, викликає прагнення самоствердження, самоповаги, самореалізації тощо.

Рефлексивний компонент виявляється у здатності особистості до самоаналізу та самоактуалізації, осмислення і переосмислення своїх соціальних взаємовідносин з навколишнім світом.

Операційно-діяльнісний компонент характеризується набором вчинків людини як суб'єкта соціальних відносин. Отже, за допомогою перерахованих структурних компонентів ми можемо виявляти головні особливості та ступінь сформованості соціальної активності людини.

У структурі соціальної активності учнів операційно-діяльнісний компонент є результатом усіх попередніх. Все, що відноситься до діяльності свідомості, мотиви, орієнтовна основа поведінки, емоційні стани і вольові процеси, – це внутрішні складові установки, а зовні проявляється соціальна установка саме в реальній соціальній поведінці особистості, в її результатах, продуктивності.

Для визначення ступеня розвитку чого-небудь, необхідний відповідний вимірювальний прилад. В якості такого "приладу" в нашому дослідженні виступають критерії і відповідні їм показники сформованості соціальної активності учнів. Судження про рівень сформованості соціальної активності учнів має ґрунтуватися на інформації про ступінь сформованості її структурних компонентів, отриманої за допомогою конкретних критеріїв і показників (табл. 1).

Таблиця 1

Структурні компоненти, критерії та показники сформованості соціальної активності учнів ЗЗСО

Компоненти соціальної активності	Критерії сформованості	Показники сформованості
Емоційно-аксіологічний компонент	Вираженість відношень до соціальних цінностей та емоційних переживань	- соціально орієнтовані особистісні цінності; - наявність емоційно-позитивного ставлення до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності; - розвинута емпатія;
Екзистенціально-мотиваційний компонент	Спрямованість на інтереси і потреби суспільства	- альтруїзм; - широта і соціальна значущість активності; - соціально значуще світосприйняття;
Когнітивний компонент	Соціальна пильність	- знання змісту базових соціальних цінностей, ролей і норм поведінки; - визнання особистого і соціального значення базових соціальних цінностей і норм; - вміння прогнозувати наслідки своїх дій для себе і суспільства;
Рефлексивний компонент	Співпричетна автономність	- соціальна чуйність; - самокритичність; - наполегливість;
Операційно-діяльнісний компонент	Наднормативна соціально значуща діяльність і поведінка	- реалістичність домагань; - ініціативність; - прагнення брати на себе додаткову відповідальність.

Ми визначаємо такі рівні сформованості соціальної активності учнів: високий, середній і низький. Розкриємо ознаки кожного рівня сформованості соціальної активності учнів:

- високий рівень характеризується високим статусом соціально орієнтованих цінностей у системі ціннісних орієнтацій; позитивно-оптимістичним ставленням до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності; розвинутою емпатією; стійкими альтруїстичними мотивами поведінки і діяльності; широтою і соціальною значущістю виявленої активності; соціально значущим світосприйняттям; ґрунтовним знанням

змісту базових соціальних цінностей, ролей і норм поведінки; визнанням особистого і соціального значення базових соціальних цінностей і норм; хорошим вмінням прогнозувати наслідки своїх дій для себе і суспільства; добре розвинутою соціальною чуйністю, оптимальною самокритичністю, гарно розвинутою наполегливістю, реалістичними домаганнями, постійним виявом ініціативи і прагненням до прийняття на себе додаткової відповідальності;

- середній рівень характеризується середнім статусом більшості соціально орієнтованих цінностей у системі ціннісних орієнтацій; ситуативно визначеним оптимістичним чи песимістичним ставленням до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності; не достатньо розвинутою емпатією; ситуативними альтруїстичними мотивами поведінки і діяльності; обмеженим спектром, але досить вираженою соціально значущістю виявленої активності; соціально обмеженим та особистісно значущим світосприйняттям; неповним знанням змісту базових соціальних цінностей, ролей і норм поведінки; визнанням особистого і соціального значення більшості базових соціальних цінностей і норм; умінням прогнозувати наслідки своїх дій для себе, але не для суспільства; досить розвинутою соціальною чуйністю, підвищеною чи заниженою самокритичністю, досить розвинутою наполегливістю, заниженими домаганнями, ситуативним виявом ініціативи і прагненням до прийняття на себе додаткової відповідальності;

- низький рівень характеризується переважно низьким статусом соціально орієнтованих цінностей у системі ціннісних орієнтацій; переважно негативним ставленням до себе, ровесників, старших, оточуючої дійсності; не розвинутою емпатією; егоїстичними мотивами поведінки і діяльності; особистісно значущим виявом активності; особистісно значущим світосприйняттям; відсутністю знань або слабкими знаннями змісту базових соціальних цінностей, ролей і норм поведінки; визнанням особистого значення деяких соціальних цінностей і норм; слабким умінням прогнозувати наслідки своїх дій; слабо розвинутою соціальною чуйністю, неадекватною самокритичністю, слабо розвинутою наполегливістю, надмірно низькими або завищеними домаганнями, безініціативність, відсутність прагнення до прийняття на себе додаткової відповідальності.

Висновок. Таким чином, у структурі соціальної активності учнів ми виділяємо емоційно-мотиваційний, екзистенціально-ціннісний, когнітивний, рефлексивний та операційно-діяльнісний компоненти. А виділені критерії та їх показники відображають найважливіші характеристики категорії "соціальна активність учня" і дозволяють визначити рівень її сформованості.

Подальші теоретичні і практичні дослідження соціальної активності учнів ЗЗСО потребують конкретизації та аналізу діагностичного інструментарію сформованості кожного з компонентів соціальної активності учнів.

Література

1. Абрамова С. В. Сучасні наукові підходи до визначення поняття "соціальна активність особистості". *Освіта на Луганщині: наук.-метод. журнал*. 2011. № 2. С. 128–133.
2. Безпалько О. В. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні. *Вісн. психології і педагогіки: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 8. URL: <http://www.psyh.kiev.ua>
3. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1 (14). С. 124–129.
4. Булавенко С. Д., Коваленко Є. І. Формування соціальної активності учнів: навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавець ГП Лисенко М.М., 2018. 224 с.
5. Грабовська С., Чолій С. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К.: [б. в.], 2010. Т. XII, ч. 1. С. 171–181.*
6. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загально-освітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХмЦНП, 2011. 368 с.
7. Ямкова К. С. Сутність та різновиди соціальної активності учнівської молоді: теоретичний аспект/. *Наук. вісн. Мелітоп. держ. пед. ун-ту*. Серія "Педагогічні науки". URL: <http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/BAK717/48.pdf>

References

1. Abramova, S. V. (2011). Suchasni naukovi pidkhody do vyznachennia poniattia "sotsialna aktyvnist osobystosti" [Modern scientific approaches to the definition of the concept of "social activity of the individual"] *Osvita na Luhanshchyni – Education in Luhansk region*, 2. 128–133 [in Ukrainian].
 2. Bezpalko, O. V. (2012). Rozvytok sotsialnoi aktyvnosti osobystosti u dytiachomu ob'iednanni [The development of social activity of the individual in the children's union] *Visnik psykholohii i pedahohiky – Bulletin of psychology and pedagogy*. (8). URL: <http://www.psyh.kiev.ua> [in Ukrainian].
 3. Bekh, I. D. (1997). Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Spiritual values in personality development] *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology*, 1997, 1 (14). 124–129 [in Ukrainian].
 4. Bulavenko, S. D., & Kovalenko, Ye. I. (2018). *Formuvannia sotsialnoi aktyvnosti uchniv* [Formation of students' social activity]. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
 5. Hrabovska, S., & Cholii, S. (2010). Sotsialna aktyvnist v protsesi sotsializatsii osobystosti [Social activity in the process of personality socialization] *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: – Problems of General and Educational Psychology*. S. D. Maksymenko (Ed.). Kyiv, Vol. XII (1). 171–181 [in Ukrainian].
 6. Kanishevska, L. V. (2011). *Vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti* [Education of social maturity of high school students of boarding schools in extra-curricular activities]. Kyiv: KhmTsNP [in Ukrainian].
 7. Yamkova, K. S. *Sutnist ta riznovydy sotsialnoi aktyvnosti uchnivskoi molodi: teoretychnyi aspekt* [The essence and varieties of social activity of student youth: theoretical aspect] *Nauk. visn. Melitop. derzh. ped. un-tu. Seriya "Pedahohichni nauky" – The essence and varieties of social activity of student youth: theoretical aspect*. URL: <http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/BAK7/7/48.pdf> [in Ukrainian].
-

Булавенко С. Д.

кандидат педагогических наук,
докторант Института проблем воспитания НАПН Украины

Социальная активность учащихся: структура, критерии и показатели оценки

В статье анализируются взгляды на определение социальной активности личности с точки зрения философии, социологии, психологии и педагогики. Раскрывается сущность феномена социальной активности учащихся учреждений общего среднего образования.

Автор подробно анализирует структуру социальной активности учащихся. Обосновывает критерии, показатели и уровни сформированности социальной активности учащихся. Отмечает, что выделенные критерии и их показатели отражают важнейшие характеристики социальной активности личности ученика и позволяют определить уровень ее сформированности.

Ключевые слова: социальная активность учащихся, структура социальной активности, компоненты социальной активности, критерии, показатели, уровни.

Bulavenko S. D.

candidate of Pedagogical Sciences,
Doctoral Student at the Institute of Problems of Education

Social activity of teachers: structure, criteria and evaluation indicators

The article analyzes the views on the definition of social activity of the individual in terms of philosophy, sociology, psychology and pedagogy. The essence of the phenomenon of social activity of students of institutions of general secondary education as complex personal formation is revealed, which is defined and regulated by a set of attitudes, ideas, beliefs, habits, stereotypes of behavior that are implemented in the social sphere of society and related to the activity in society and allow them to successfully adapt and carry out its transformation, the level of formation of which determines the self-actualization and social behavior of the younger generation for the purpose of self-realization.

The author analyzes the structure of students' social activity in detail. Emphasizes emotionally-motivational, existential-value, cognitive, reflexive, and operational-activity components. All components of social activity of students are closely interrelated with each other, regulating,

supplementing, expanding, filling each other's values. It is also emphasized that judgments about the level of social activity of students should be based on information about the degree of formation of its structural components, obtained using specific criteria and indicators. Therefore, in the article the author substantiates the criteria, indicators and levels of formation of social activity of students. it was determined that the existential-motivational component corresponds to the criterion "orientation to the interests and needs of society", emotional-axiological – "the severity of relations with social values and emotional experiences", cognitive - "social vigilance", reflexive – "co-operating autonomy", and operational- activity – "excessive socially significant activity and behavior". Indicates that the selected criteria and their indicators reflect the most important characteristics of the social activity of the student's personality and allow to determine the level of its formation.

Key words: social activity of students, structure of social activity, components of social activity, criteria, indicators, levels.